

Móra András

ADALÉKOK A GAZDASÁGFEJLESZTÉS
HATÉKONYSÁGÁNAK TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
VAJDASÁGBAN

II. RÉSZ

SZERKEZETI VÁLTOZÁSOK ÉS AZ IPAROSÍTÁS DÖNTŐ
HATÁSA VAJDASÁG GAZDASÁGFEJLESZTÉSÉNEK
HATÉKONYSÁGÁRA

A társadalmi termék szerkezete

Vajdaság gazdaságának szerkezete az elmúlt időszakban számottevően megváltozott. Az *elsődleges* szektor részaránya a társadalmi össztermékben 1960 óta 45,6%-ról 25,4%-ra csökkent, miközben a *másodlagos* szektor termékének aránya 31,4-ről 45%-ra, a *harmadlagos* szektoré pedig 23-ről 29,6%-ra emelkedett.

Gazdasági ágak szerint tekintve a *mezőgazdaság* részaránya 44,4-ről 24,6%-ra esett, míg az *ipar* részesedése 22,2-ről 32,1%-ra növekedett. Ugyanakkor a *kisipar* egy helyben topog — részaránya 2,9 és 3,6% között ingadozik, újabban némi gyarapodási tendenciával. A harmadlagos tevékenységek sorából leggyorsabban a *kereskedelem* fejlődik: részesedése 12,4-ről 18,4%-ra emelkedett (26. tábl.).

VAJDASÁG SZAT TÁRSADALMI TERMÉKÉNEK SZERKEZETE
A GAZDASÁG SEKTORAI ÉS ÁGAZATAI SZERINT

26. táblázat

GAZDASÁG — ÖSSZESEN	1972. évi árak				1981. évi árak	
	1960.	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.
	1	2	3	4	5	6
ELSŐDLEGES SEKTOR	45,6	36,2	30,9	30,1	25,4	25,9
MÁSODLAGOS SEKTOR	31,4	40,3	42,3	44,7	45,0	45,4
HARMADLAGOS SEKTOR	23,0	23,5	26,8	25,2	29,6	28,7

1	2	3	4	5	6	7
GYÁRIPAR	22,2	30,6	30,2	33,7	32,1	32,9
MEZŐGAZDASÁG	44,4	30,0	29,9	29,2	24,6	25,1
ERDÉSZET	0,5	0,5	0,4	0,3	0,3	0,3
VÍZGAZDASÁG	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
ÉPÍTŐIPAR	5,6	6,4	8,5	7,7	8,9	8,6
KÖZLEKEDÉS	5,7	5,8	6,5	6,1	7,0	6,9
KERESKEDELEM	12,4	13,9	16,3	15,5	18,4	17,8
VENDÉGLÁTÓIPAR	2,6	1,9	1,9	1,5	1,7	1,6
KISIPAR	3,6	2,9	3,2	3,0	3,4	3,3
KÖZMŰVEK	—	0,4	0,4	0,3	0,6	0,6
E G Y É B	2,3	1,9	2,1	2,1	2,5	2,4

ADATFORRÁS: Az 1972-es árakon számított évekre: A Szerb SÍ Statisztikai közlönye, 1175. szám. Az 1980. és 1985. évre a VSZAT társadalmi tervjavaslatának „Alapvető mutatószáma?” alapján.

Ezzel egyidejűleg megváltozott az ipari termelés szerkezete is (lásd a 27. és 28. táblázatot).

VSZAT IPARI ÖSSZTERMÉKÉNEK SZERKEZETE

27. táblázat

	jelzőszám	1970.	1975.	1980.
1	2	3	4	5
GYÁRIPAR — ÖSSZESEN		100,0	100,0	100,0
Villanyerő-gazdaság	101	0,7	0,4	0,5
Kőolaj- és földgázkitermelés	104	4,0	3,7	3,2
Kőolaj-feldolgozás	105	2,8	4,7	5,1
Vaskohászat	107	0,2	0,4	0,3
Színesfém-kitermelés	109	0,1	0,1	0,1
Színesfém-feldolgozás	110	0,1	0,1	0,1
Nemfémes ásványok feldolgozása	112	1,0	1,8	1,4
Fémfeldolgozás	113	10,0	10,8	9,5
Gépgyártás	114	3,9	5,2	5,3
Járműgyártás	115	3,2	4,2	3,4
Hajógyártás	116	0,9	0,9	0,9
Villamos gépek gyártása	117	4,6	4,3	5,1
Vegyipari alapanyagok gyártása	118	12,4	7,0	5,3
Vegyipari készítmények gyártása	119	3,8	3,8	5,0
Kő-, kavics- és homokkitermelés	120	0,6	0,4	0,7
Építőanyag-gyártás	121	7,0	5,8	4,7
Fűrésztelepek	122	0,5	0,5	0,4
Fafeldolgozás	123	2,9	4,0	3,6
Papírgyártás és feldolgozás	124	1,0	1,2	1,8
Szövetgyártás	125	5,0	4,1	2,8
Szővőipari készítmények gyártása	126	5,3	8,7	7,7
Bőr- és szőrmefeldolgozás	127	0,5	0,7	0,5
Lábbeli és rövidáru gyártása	128	1,7	1,5	2,0

1	2	3	4	5
Kaucsukfeldolgozás	129	0,6	0,6	0,8
Élelmiszeripar	130	18,0	19,5	23,7
Italgyártás	131	3,6	1,9	1,8
Takarmánygyártás	132	1,2	0,8	1,3
Dohánytermelés és feldolgozás	133	0,4	0,6	0,3
Nyomdaipar	134	3,0	2,2	2,2
Egyéb termékek gyártása	139	0,1	0,1	0,4

ADATFORRÁS: A TSI okmánytára.

A TERMELÉS SZERKEZETE ÉS A FOGLALKOZTATOTTAK SZÁMA
VAJDA SÁG SZAT GYÁRIPÁRÁBAN

28. táblázat

Nagyságrend			TEVÉKENYSÉG (ÖSSZESÍTVE)	1970.		1975.		1980.	
'80	'75	'70		Term.	Fogl.	Term.	Fogl.	Term.	Fogl.
1	2	1	Élelmiszeripar (Ital- és takar- mánygyártással)	22,8	21,4	22,2	21,6	26,8	21,0
2	1	2	Fém- és villamosipar	22,6	25,3	25,4	26,3	24,2	28,4
3	3	4	Szövőipar	10,3	19,3	12,8	18,8	10,5	16,2
4	4	3	Vegyipar	16,2	4,3	10,8	5,0	10,3	5,8
5	5	6	Kőolaj és földgáz	6,8	1,6	8,4	1,9	8,3	2,1
6	6	5	Építőanyag	8,1	6,7	6,7	6,7	5,8	5,8
—	—	—	Egyéb	13,2	21,4	13,7	19,7	14,1	20,7
ÖSSZESEN				100	100	100	100	100	100

ADATFORRÁS: 1970-re és 1975-re Vajdaság Statisztikai Évkönyve, 1979. 37. old. 1980-ra a TSI 81/64 számú Közleménye.

A társadalmi termék részaránya szerint 1980-ban a következő volt a sorrend:

(1) Az *élelmiszeripar* (malomok, kenyér- és tésztagyárak, húsfeldolgozás és konzerválás, hal-, gyümölcs-, főzelékféle- és tejfeldolgozás, cukorgyártás és édesipar, étolajgyártás stb.) az ipari össztermelés 26,8%-át adta az ipari dolgozók 21%-át foglalkoztatva.

(2) A *fémipar* (fémfeldolgozás, mezőgazdasági és más gépek, felszerelések gyártása, vagonok előállítás és javítása, járműgyártás, hajókészítés, villamos gépek és készülékek termelése, kábelek, vezetékek gyártása stb.) részaránya 24,2%-os volt az ipari dolgozók 28,4%-ának foglalkoztatásával.

(3) A *szövőipar* (fonal-, cérna- és szövetgyártás, szövőipari késztermékek: kötöttáru, készruha előállítás stb.) teremtette elő az összetermék 10,5⁰/₀-át a foglalkoztatottak 16,2⁰/₀-ának alkalmazásával.

(4) A *vegyipar* (vegyi alapanyagok, műtrágyák, növényvédő szerek gyártása, műanyagok és műanyagfonalak, gyógyszerek és gyógyszeripari alapanyagok, festékek, lakkok és egyébek készítése) állította elő az ipari termék 10,3⁰/₀-át az össz dolgozók alig 5,8⁰/₀-ának foglalkoztatásával.

(5) A *kőolajipar* (kőolaj- és földgázkitermelés, olajszármazékok gyártása) részvétele az összetermelésben 8,3⁰/₀-ot tett ki, foglalkoztatottjainak aránya pedig 2,1⁰/₀-os volt.

(6) Az *építőanyagok gyártásából* (cementgyártás, téglá- és cserépegetés — az üveg- és kerámiagyártás nélkül) származott az ipari termék 5,8⁰/₀-a, s a foglalkoztatás aránya is pontosan ilyen volt.

(7) A *többi ipari ágazat* adta a gyáripar társadalmi termékének 14,1⁰/₀-át a dolgozók 20,7⁰/₀-ának alkalmazásával.

A jelentősebb ipari ágazatok, amelyeknek részaránya az ipari összetermelésben 1970 óta állandóan növekszik, a következők:

- *— élelmiszerek előállítása,
  - szövőipari késztermékek gyártása,
- *— gépgyártás,
- *— kőolajszármazékok előállítása,
- *— villamos gépek és készülékek termelése,
- *— vegyipari készítmények gyártása,²⁸
  - fafeldolgozás stb.

Figyelmet érdemel, hogy a felsorolt ágazatok nem mindegyike élvezett elsőbbséget a fejlesztésben (szövőipar és fafeldolgozás), s ezek kizárólag a foglalkoztatottak nagy koncentrációjának, a hagyományoknak és a piacnak köszönhetően növelhették részarányukat az ipari összetermelésben.

Az *energia-, a nyersanyag- és a munkaigényesség* különböző módon hatott a végbement változásokra. Minthogy Vajdaság energetikai és nyersanyag-erőforrásai korlátozottak, érdemes megfigyelni, hogyan alakul a tartomány iparának szerkezete az energia- és nyersanyagigény szempontjából. Ehhez az elemzéshez — Schäfer módszere alapján²⁹ — az ipari ágazatokat három csoportba soroljuk:

- a nyersanyagigényes,
- az energiaigényes és
- a munkaigényes ágazatok csoportjába.

Ezzel a módszerrel állítottuk össze a 29. táblázatot, amely az ipar összetételében végbement szerkezeti változásokat a fenti csoportok viszonylatában hasonlítja össze.

VAJIDASÁG GYÁRIPARÁNAK SZERKEZETE
AZ ENERGIA-, A NYERSANYAG- ÉS A MUNKAIGÉNYESSÉG
SZEMPONTJÁBÓL

29. táblázat

CSOPORT	ÁGAZATOK	RÉSZARÁNY		
		1970.	1975.	1980.
NYERSANYAGIGÉNYES	101, 104, 105, 110, 116, 124, 125, 127, 130, 131 132, 133	38,3	42,4	47,0
ENERGIAIGÉNYES	107, 109, 112, 118, 119, 120, 121, 122, 129	27,1	16,6	13,5
MUNKAIGÉNYES	113, 114, 115, 117, 123, 126, 128, 134	34,6	41,0	39,5
OSSZESEN		100,0	100,0	100,0

ADATFORRÁS: Kiszámítva a 27. táblázat alapján, Schäfer módszerének alkalmazásával.

A *nyersanyagigényes* ágazatok részaránya 38,3-ról 47%-ra növekedett. Ez az irányzat csupán annyiban kedvező, amennyiben a rendelkezésre álló nyersanyagok feldolgozására, végtermékké való átalakítására vonatkozik, noha még így is gondokat okozhat a nyersanyag-ellátásban, különösen a színesfémek esetében, a hajógyártásban stb. Az iparnak abban az ágazataiban viszont, amelyek saját nyersanyagbázisunkra támaszkodnak, például az élelmiszeriparban, mindenképpen támogatni kell ezt az irányvételt.

Az *energiaigényes* ágazatok részaránya 27,1-ről 13,5%-ra esett vissza, ami legfőképpen a vegyi alapanyagok és késztermékek gyártásában bekövetkezett visszaeséssel magyarázható (lásd a 27. táblázatot). Felhívjuk azonban a figyelmet, hogy itt viszonylagos arányokról van szó, ezenkívül időközben elkészült a nagy petrokémiai komplexum, amely a közeljövőben ismét növelni fogja ennek az ágazatnak a részarányát az össztermelésben.

A nyersanyag- és energiaigényes ágazatok különösen érzékenyek a rendszeres energia- és nyersanyag-ellátottságra, valamint az árviszonyok alakulására. Ezért nagyon sok szerző vizsgálja az okozati összefüggéseket a szerkezeti változások, valamint az energia- és nyersanyag-igényesség között.³⁰

A *munkaigényes* ágazatok csoportja 1970-ben 38,3, 1980-ban pedig 47%-át állította elő a társadalmi összterméknek. Ez kedvező irányzat, amely további támogatást érdemel. A munkaigényes ipari ágazatok viszonylag magas részaránya az ipari össztermelésben jó előfeltételeket nyújt a nyersanyag- és energiatakarékos ágazatok fejlődéséhez, valamint a foglalkoztatás további növeléséhez, amit Vajdaság iparpolitikájának megfogalmazásában feltétlenül szem előtt kell tartani.

Ezek szerint Vajdaság fejlesztésének hatékonysága a jövőben nagymér-

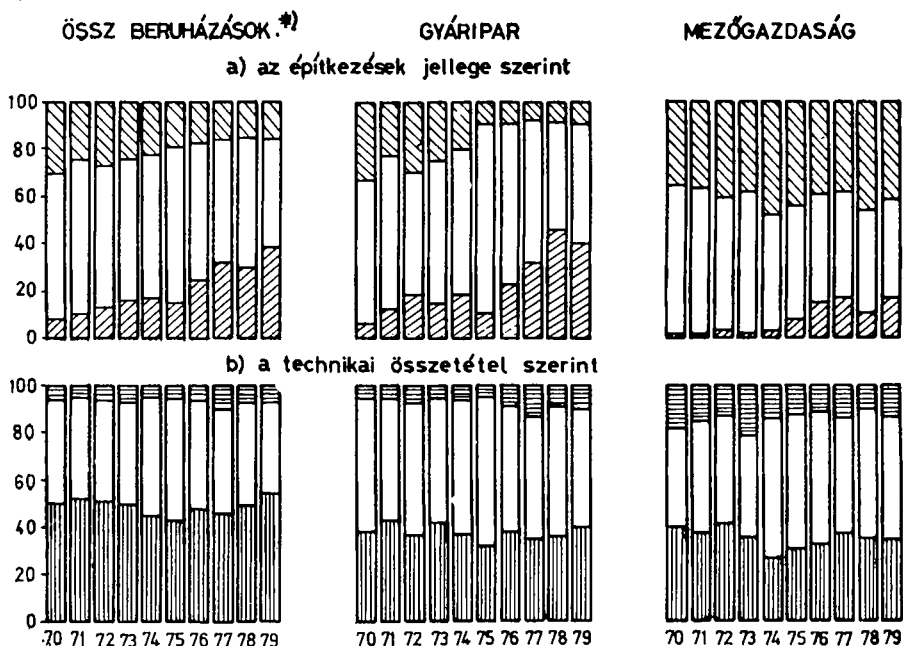
tékekben attól függ, hogy milyen egyensúlyt tudunk teremteni a munkaigényes, s egyúttal nyersanyag- és energiatakarékos ágazatok és tevékenységek javára a tartomány ipari szerkezetében.

Az ipar szerkezete a gazdaság társadalmi szektorában

Az 1970—1979-es időszakban megvalósított beruházások szerkezeti megoszlása igen érdekes jelenségekre utal (12. ábra):

— az építkezések jellegében erőteljes irányzatként jut kifejezésre az új kapacitások létesítése az új lokációkon, amelyeknek részaránya az össz beruházásokban tíz év alatt 7-ről 31%-ra növekedett; ugyanakkor fokozatosan csökken a felújítás, valamint a létesítmények és berendezések investíciós karbantartása (33-ról 15%-ra); állandóan növekszik tehát a drága új kapacitások részaránya, amelyeknek teljes kihasználása csak egy hosszabb időszakon belül érhető el;

12. ábra: A megvalósított beruházások szerkezete Vajdaságban 1970 és 1979 között (társadalmi szektor)

*) Beruházások a termelő és nem termelő tevékenységekbe

Jelmagyarázat:

cseré és karbantartás	egyéb beruházások
felújítás	felszerelés
új kapacitások	építkezési munkák

ADATFORRÁS: A SZSI Investíció c. közlönye az 1978—79. évre, és a TSI 80/283. számú Közleménye.

— a technikai összetétel elemzése az *építkezési munkálatok* magas részarányára utal; ez az arány 1975-ben volt a legalacsonyabb (42%), de azóta állandóan növekszik, s 1979-ben elérte az 55%-ot; a felszerelés részaránya 43 és 52% között mozog, ami nem tekinthető kielégítőnek;

— az *ipari beruházások* területén hasonló irányzatokkal találkozunk: az új lokációkon létesített új kapacitások részvételi aránya 6-ról 46%-ra emelkedett; a felújítás és investíciós karbantartás aránya 33-ról 8%-ra csökkent; az építkezési munkák költségeinek részaránya 32 és 42% között mozog.

A beruházások hatékonyságáról az új létesítmények szerkezeti megoszlása alapján a következőket állapíthatjuk meg:

— az új lokációkon kiépült új kapacitások növekvő részaránya kedvezően hat a felszerelés és a technológia korszerűsítésére, a termelői kapacitások széttelepítésére és az egyes körzetek arányosabb fejlődésére, de magában hordozza az építkezési idő és az üzembe helyezés elődázásának veszélyét, valamint a késlekedést a kapacitáshasznosítás tervezett fokának elérésében, ami gyakran idéz elő lemaradást az előirányzott termelés megvalósításában;

— a drága építkezésekre fordított beruházási eszközök magas részaránya régi problémája a jugoszláv beruházóknak³², aminek igen kedvezőtlen hatása van a termékek árára.

Az ipar szerkezete és a termékek kicserélése

Az ipar szerkezetének fejlődése és módosulása, valamint a termékek kicserélődése szintén hatással van az ipari termelés növekedésére, tehát ezek a változások szintén külön figyelmet érdemelnek, Vajdaságban azonban ezt a jelenséget még egyáltalán nem tanulmányoztuk.³³ Így csupán nagyon hiányos adatokkal rendelkezünk az új termékekről.³⁴ Az USA-ban Burns elemezett 17 ipari ágazatot ilyen szempontból egészen 1870-től kezdődően, s a felfedezett törvényszerűségek alapján igen érdekes megállapításokra jutott.³⁵

A termékek kicserélésének folyamata meggyorsítja az új termékek, vagy az új iparágak fejlődését. Világméretben az iparfejlesztés, szoros összefüggésben a tudományos kutatómunka eredményeivel, egyre inkább közeledik az *automatizáció, a kemizáció, a mikrobiológiai folyamatok és a genetika* felé.³⁶

Az utóbbi évtized újabb lehetőségeket tárt fel a termelési folyamatok szabályozásában és automatizálásában. A nagy léptekkel fejlődő új ágazatok (főleg az USA-ban és Japánban) szoros kapcsolatban állnak a radioelektronikával, a komputerekkel, a világűri technikával, a mikroelektronikával és egyáltalán az elektronikai berendezésekkel. Az új technika részaránya a fémfeldolgozásban és a villamos iparban 1975 táján az USA-ban elérte az 50,3, Japánban a 48, a Német SZK-ban pedig a 27,3%-ot. (Vajdaságban viszont csak most van kialakulóban az ún. ERA

program — az Elektronika-Reguláció-Automatizáció programja — a szabadkai Sever keretében, s csupán nemrégiben készültek el az első számítógépes irányítású szerszámgépek prototípusai az adai Potisjében.)

A kemizáció területén a fejlődés továbbra is olyan irányú, hogy a természetes nyersanyagokat újabbnál újabb polimer anyagokkal váltják fel, s egyre nagyobb a vegyi-technológiai termelési folyamatok térhódítása. A teljesen új termékek (szerves vegyi anyagok, műgyanták, szintetikus gumik és fonalak, gyógyszeripari termékek, mosóporok, ipari gázok és mezőgazdasági vegyszerek) előállításának részaránya 1975-ben az USA vegyiparában elérte a 67,2, Japánban az 59,9, a Német SZK vegyiparában pedig a 49,1⁰/₀-ot. (Vajdaság vegyipara szintén jelentős előrehaladást ért el az új termékek gyártásának elsajátításában, de nem ismeretes, hogy akár egyetlen vajdasági találmányt is szabadalmaztattak, vagy más módon védelem alá helyeztek volna.)

Az új termékek vajdasági jegyzéke roppant szűkös. A statisztikusoknak 1970 óta csupán az alábbi új termékeket sikerült jegyzékbe foglalniuk Vajdaságban:³⁷

1970

- öntött síküveg,
- vászonkötésű szőnyegek.

1971

- termoizolációs üveg,
- kikézbésítő járművek,
- meszes ammóniumnitrát,
- komplex műtrágyák.

1972

- csempelapok.

1973

- cseppfolyós gáz,
- faltól falig szőnyeg,
- proteintartalmú töménytakarmány.

1974

- nemesített kukoricatermékek.

1975

- készételek,
- szárazgáz,
- gépkocsiemelők,
- oldószer,
- fényezett papír,
- műanyaggal kevert gyapjúfonal.

1976

- beomal,
- gyógyhatású vitaminkeverékek,
- tapéták,
- nyersbenzin.

1977

- csapágyolaj,
- noduláris öntvények,
- PVC anyagok,
- gumiabroncsok felújítása.

A további évekre vonatkozóan nincs nyilvántartás.

A felsorolt 25 új termék a következő ipari ágazatokban készül:

— vegyipar	36 ⁰ / ₀
— élelmiszeripar	16 ⁰ / ₀
— szövőipar	12 ⁰ / ₀
— fémfeldolgozás	12 ⁰ / ₀
— nemfémek és építőanyagok gyártása	12 ⁰ / ₀
— egyéb ágazatok	18 ⁰ / ₀

A vegyipar részaránya kielégítő, de ugyanakkor az új technológia néhány másik ágazatában ez idő alatt egyáltalán nem történt előrelépés. Tekintettel a termékek cseréjének jelentőségére a technikai-technológiai fejlődés és a gazdálkodás hatékonysága szempontjából, ezt a kérdéskört mélyrehatóbban is vizsgálat alá kellene venni, de ez már meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit.

A foglalkoztatottság szerkezete

A vizsgált tízéves időszakban a foglalkoztatottak száma 394 ezerről 547 ezerre emelkedett. Ennek indexe 139.

30. táblázat

A DOLGOZÓK LÉTSZÁMA ÉS TEVÉKENYSÉGEK SZERINTI MEGOSZLÁSA A TÁRSADALMI SZÉKTORBAN (ÉVI ÁTLAGOKBAN SZÁMÍTVA)

(Kikerekítve 000 dolgozóra)

TEVÉKENYSÉGI ÁG	DOLGOZÓK SZÁMA			ÖSSZETÉTELE			INDEX 1980.
	1970.	1975.	1980. ¹	1970.	1975.	1980. ¹	1970.
1	2	3	4	5	6	7	8
ÖSSZESEN	394	469	547	100,0	100,0	100,0	139
GAZDASÁG	331	392	457	83,9	83,6	83,6	138
Ipar és bányászat	136	171	204	34,5	36,5	37,2	150
Mezőgazdaság és halászat	58	62	58	14,6	13,2	10,7	102
Erdészet	2	2	2	0,5	0,5	0,3	81

1	2	3	4	5	6	7	8
Vízgazdaság	2	2	2	0,5	0,5	0,4	81
Építőipar	36	41	48	9,0	8,7	8,8	136
Közlekedés és posta	27	30	37	6,9	6,5	6,8	136
Kereskedelem	39	49	55	9,8	10,4	10,1	141
Vendégforgalom	8	9	13	2,1	1,9	2,4	160
Kisipar	10	10	15	2,6	2,1	2,7	145
Lakásgazdálkodás és közművek	5	6	7	1,3	1,3	1,2	128
Pénzüntézetek és más szolgálatok	7	10	17	1,9	2,1	3,0	228
TÁRSADALMI TEVÉKENYSÉGEK	64	77	90	16,1	16,4	16,4	141
Közoktatás és művelődés	27	31	35	6,7	6,7	6,4	132
Egészségügyi és szociálisvédelem	19	24	28	4,9	5,1	5,2	146
Társadalmi-politikai közösségek és szervezetek	18	22	26	4,4	4,6	4,8	150

ADATFORRÁS: VSÉK—79, 37—38. old. és a TSI 81/64. számú Közleménye.
 1 — hónap végi helyzet

A 30. táblázat adatainak elemzése alapján a következő megállapításokra juthatunk (zárójelben utalunk az 1980/1970. évi indexre a táblázat utolsó oszlopa szerint):

— a foglalkoztatás a *társadalmi tevékenységekben* lendületesebben növekedett (141), mint a gazdaságban (138);

— a gazdaságon kívül legnagyobb arányban nőtt a foglalkoztatás a *társadalmi-politikai közösségekben és szervezetekben* (150) ezeken belül pedig mindenekelett a Társadalmi Könyvviteli Szolgálatban (191), az öngazgatási érdekközösségekben (171) és a társadalmi-politikai közösségekben (163), viszont átlagon aluli a növekedés a közigazgatási szervezetekben (138) és az igazságszolgáltatásban (126);

— a *gazdasági ágazatok* közül különösen magas fokú a foglalkoztatás növekedése az idegenforgalmi közvetítő irodákban (292), a bankokban (250), a tervező- és rokonintézetekben (235), a fejlesztési-kutatómunkában (231) és a biztosító intézetekben (182); a foglalkoztatottak létszámának csökkenésével a mezőgazdaságban (97), a vasúti közlekedésben (91) és a városi utasszállításban (86) találkozhatunk.

A *gyáripar* helyzetét külön elemezve a 30. táblázat adatai azt mutatják, hogy átlagon (150) felül a következő ágazatokban növekedett a foglalkoztatottság:

- *— kaucsukfeldolgozás (294),
- kő- és homokkitermelés (247),
- *— kőolajszármazékok gyártása (232),
- *— gépgyártás (231),
- *— takarmánygyártás (223),

- *— vegyi készítmények termelése (212),
- bőr- és szőrmefeldolgozás (201),
- *— villamos gépek és készülékek gyártása (188).

Másfelől az átlagosnál kisebb arányban szaporodott a dolgozók száma a következő ágazatokban:

- fűrésztelepek (105),
- fonal- és szövőipar (116),
- *— hajógyártás (118),
- nemfémek feldolgozása (121),
- szövőipari termékek előállítása (130),
- színesfémek feldolgozása (132).

A 30. táblázat adatai azt is elárulják, hogy a gyáriparban szüntelenül felfelé ível a foglalkoztatás, ami összhangban áll a tervszerű iparosítás-sal. Kedvezőtlen jelenség viszont a foglalkoztatás — igaz, csupán enyhe — fokozódása a gazdaságon kívüli tevékenységekben.

Mindezek alapján helyénvalónak ítéelhetjük meg a termelékeny foglalkoztatásra irányuló törekvéseket, valamint a másodlagos és harmadlagos szektor munkáslétszámának további növekedését. A foglalkoztatottak koncentrárlódásának fokozódása az elsőbbséget élvező ágazatokban (lásd a 28. táblázatot) egyik előfeltétele az előrehajtó ágazatok expanziójának, míg a dolgozók létszámának csökkenése a többi ágazatban (szövő- és bőripar stb.) azt jelzi, hogy ezek az elsőbbséget nem élvező, alacsony felhalmozású ágazatok fokozatosan visszaszorulnak az ipar szerkezetében. Ez természetesen lassú és hosszadalmas folyamat, hiszen ezzel egyidejűleg nagyszámú felszabaduló munkaerő, a szövőiparból elsősorban munkásnő elhelyezéséről kell gondoskodni.

A tanulmányozott tízéves időszakban számottevően megváltozott a foglalkoztatottak képzettségi összetétele is mind a gazdaságban, mind a gazdaságon kívül (31. táblázat).

31. táblázat

A FOGLALKOZTATOTTAK KÉPZETTSÉGI ÖSSZETÉTELE
A GAZDASÁGBAN ÉS A GAZDASÁGON KÍVÜL

(100-ra kerekítve)

KÉPZETTSÉG	1970.				1981.			
	Gazdaság		Nem gazdaság		Gazdaság		Nem gazdaság	
	(000)	%	(000)	%	(000)	%	(000)	%
1	2	3	4	5	6	7	8	9
ÖSSZESEN	333,4	100	70,7	100	447,9	100	88,1	100
Szakképzetlen	99,6	29,9	10,5	14,9	71,9	16,1	9,0	10,3
Betanított	40,9	12,3	0,9	0,1	53,7	13,1	3,0	3,4
Alacsony szakk.	21,6	6,5	10,6	15,0	18,2	4,0	6,0	6,8
Szakképzett	100,7	30,1	2,8	4,0	155,1	34,7	4,8	5,4
Középszak. képz.	31,4	9,4	23,3	34,0	63,5	14,2	27,4	31,4
Magas szakk.	26,0	7,8	1,6	2,3	47,2	10,5	2,0	2,3

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Főiskolai képz.	5,9	1,8	10,0	14,1	16,6	3,7	16,6	18,9
Egyetemi képz.	7,2	2,2	11,0	15,6	16,1	3,6	15,4	17,4
Specialisták, magiszterek	*			*	0,3	0,1	2,7	3,1
Tudományok doktorai		*		*	0,1	0,0	0,8	1,0

ADATFORRÁS: VSEK—74, 96—98. o. és a Tartományi Munkaügyi Titkárság 81/120—221. számú okmányai (bizonyos eltérésekkel a 30. táblázathoz viszonyítva).

* Belefoglalva az egyetemi képzettségűek rovatába.

A szerkezeti változások értékelése

Vajdaság gazdaságának átalakulási folyamatát háromféle szempontból vettük vizsgálat alá: a társadalmi termék szerkezete (különös tekintettel az iparra, valamint az energia- és nyersanyag-igényességre), a beruházások szerkezete és a termékek kicserélődése, valamint a foglalkoztatás összetétele szempontjából. Nyilvánvaló, hogy a kialakult helyzet és a változások dinamikája között bonyodalmas okozati összefüggések állnak fenn. A különféle történések tünetjelenségei között ezek a szerkezeti változások is nagy hatással voltak az eddigi fejlődés hatékonyságának alakulására.

A gazdaságpolitika és a fejlesztési tervek az elmúlt időszakban egyaránt előtérbe helyezték az elsőbbséget élvező energetikai, ipari és háttérágazati fejlődést. Az erre irányuló számottevő befektetések állandóan a szerkezeti változások folyamatát erősítették. A társadalmi termék tetemes részét (egészen 40,6%-ig terjedően) fordítottuk beruházásokra. Ezt részint az is elősegítette, hogy könnyű volt hazai és külföldi hitelekhez jutni. Egyes időszakokban az évi inflációs ráta 2—4-szer nagyobb volt a szerződéses kamatlábaknál. Ezt az irányzatot csak még inkább fokozta a beruházási fogyasztás, amely túlságosan is nagyarányú volt a társadalmi össztermékhez képest. A termelési költségek 1976-ig átlagosan évi 6%-kal emelkedtek, míg 1977 és 1980 között ez a növekedési arány meghaladta a 20%-ot (az anyagi költségek növekedési rátája 1979/78-ban országos szinten 29,8, Vajdaságban pedig 31,2%-ot tett ki).³⁸ A beruházások révén azonban új munkahelyek nyíltak az iparban és más ágazatokban is, amelyek egyre több szolgáltatást igényeltek a bankoktól, az öngazgatási érdekközösségektől stb.

A beruházások kivitelezése általában jóval hosszabb időt igényelt a tervezettnél; a beruházási költségekből még mindig túl sokat fordítanak építkezésre; a kapacitásokat nem hasznosítják kielégítően. Mindez lényegesen *csökkenti a fejlesztés hatékonyságát*. Mindazáltal azonban létrejöttek a feltételek ahhoz, hogy a következő időszakban megfontolt akciókkal, kevesebb beruházással is számottevően javítsuk a gazdálkodás hatékonyságát.

Az iparosítás befolyása a gazdaságfejlesztés hatékonyságára Vajdaságban

Az iparnak, illetve a gazdaság iparosításának döntő hatása van a fejlődés egészére. Az iparosítás nem csupán a termelés és a termékek fejlesztésével mozdítja elő az általános gazdasági előrehaladást, hanem azáltal is, hogy az ipari tevékenységek magasabb fokú szervezettségével más tevékenységekben is javítja az általános helyzetet, vagyis közvetve erősíti az általános fellendülés folyamatát, ami láncreakció módjára kiterjed az egész gazdaságra, s ilyenformán serkenti a fejlődést.

Az egész háború utáni időszakban, de különösen 1970 óta jelentős szerkezeti változások következtek be tartományunk gazdaságában. A gazdaság- és fejlesztési politika nagy ösztönzést nyújtott az iparfejlesztéshez. Az ipar pedig ugyanakkor nagymértékben hozzájárult a gazdaságfejlesztés megvalósulásához, ami a társadalmi termék növekedésében, az aktív alapeszközök értékének emelkedésében és a foglalkoztatott dolgozók összetételének módosulásában egyaránt megmutatkozott. A gyáripar dinamikus fejlődését a 32. táblázat szemlélteti. A beruházási eszközök jelentékeny része került az iparba, mindenekelőtt a kiemelt fontosságú ágazatokba: az 1971—1975-ös időszakban 45,7, majd az 1976—1980-as években pedig 54,1⁰/₀.

32. táblázat

AZ IPARFEJLESZTÉS ÁLTALÁNOS ÁTTEKINTÉSE VAJDSÁGBAN

	1970.	1975.	1980. ¹
Munkaszervezetek száma	862	1 092	1 272
Dolgozók létszáma	141 870	176 996	199 076
Aktív alapeszközök (mill. din.)	9 257	41 081	144 603
Beruházások (mill. din.)	1 294	6 297	15 679 ²
A termelés indexe (1965 = 100)	124	189	275
Társadalmi termék (mill. din.)	4 855	18 577	55 899
Nettó termék (mill. din.)	4 248	16 418	49 015
Ipari termékek kivitele (mill. din.)	1 165	4 052	17 966 ³
Ipari termékek behozatala (mill. din.)	971	9 646	43 080 ³

ADATFORRÁS: VSÉK—79. 98. old., 1980-ra vonatkozóan pedig a TSI okmánytára.

¹ Előzetes adatok, kivéve a kivitelt és a behozatait.

² 1979-re vonatkozó adat.

³ Egy dollár = 27,30 dinár.

A gyáripar társadalmi termékének növekedése Vajdaságban 1970 óta (1971 és 1976 kivételével) mindig meghaladta az össz gazdaság társadalmi termékének növekedési ütemét. A foglalkoztatottak számának emelkedése (1976 kivételével) szintén erőteljesebb volt.

A hatékonyság parciális együttthatói, amelyeket előzőleg már megvizsgáltunk, ugyancsak arra utalnak, hogy az iparnak döntő hatása volt a gazdaság fejlődésére. Az ipar átlagosan hatékonyabban fejlődött az összgazdaságnál:

- a társadalmi újratermelésben,
- a társadalmi termék kialakításában az átlagosan felhasznált alap- és forgóeszközökhöz képest,
- az összbevétel alakulásában az elfogyasztott eszközökhöz viszonyítva,
- a munka termelékenységének növelésében.

A megvalósított társadalmi termékkel mérve a beruházási tevékenység ugyancsak erőteljesebb volt a gyáriparban. Az ipar tőkekoeficiense 1,31-szer nagyobb volt, mint az összgazdaságban.

Az ipari termelés növekedésének üteme évenként változott, s a megvalósított eredmények bizonyos egyenetlenségről tanúskodnak. Ez megmutatkozik az egyes ipari ágazatok egyenetlen fejlődésében is. Ennek következtében az ipari termelés szerkezete is folyamatosan változott. Vajdaság gazdasága, amely szerves részét képezi a jugoszláv gazdaságnak, nem függetleníthette magát ettől az egyenetlenségtől. A bekövetkezett szerkezeti változások időnként megbontották az egyensúlyt a gazdaság egyes ágai, s ezen belül az ipari ágazatok között. Egyes iparágak (pl. a vegyipar és a felszerelésgyártás) nem kielégítő fejlettsége a fejlődés bizonyos szakaszaiban gátat vetett a mezőgazdaság fejlesztésének. Az energetika és a nyersanyagbázis (vaskohászat, vegyi alapanyagok) fejlődésének egyenetlensége hosszan tartó hiányt idézett elő a villamos energia, az acéltermékek és a színesfémek tekintetében. Ily módon számottevő eltérés alakult ki egyes alap- és újratermelési anyagok előállításában és fogyasztásában. Ez mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy nem hangoltuk össze kielégítően az egyes iparágak fejlődését.

Ha a fejlesztés hatékonyságának egyes mutatóit tartalmazó ábrákat összevetjük, akkor számos jellegzetességre bukkanunk (4., 5., 6. és 9. ábra):

- az értékmutatók mindkívül egyenetlenek, s nagyarányú a szóródás a középértékek körül;
- az értékmutatók az 1970—1975 közötti időszakban, néhol pedig még 1976-ban is csökkenő irányzatúak;
- 1976-tól kezdődően megszűnt az értékmutatók szélsőségesen nagyfokú szóródása;

— bizonyos értékek közül mindinkább megszilárdul az alap- és forgóeszközök kihasználásának hatékonyságát jelző mutatók trendje stb.

Mindezek a jellegzetességek, amelyeket a hatékonyság parciális mutatószámainak összevetésével tárhatunk fel, egyértelműen arra vallanak, hogy az elmúlt időszak valójában az *extenzív fejlődés* korszaka volt, amelyre különösen jellemző:

- a munka anyagi alapjának mennyiségi erősödése a végrehajtott erőteljes ütemű beruházások eredményeként;

- a gyáripar technikai kapacitásainak növekedése;
- a foglalkoztatottság erőteljes gyarapodása;
- a foglalkoztatottak képzettségi összetételének javulása; de épp így:
- a kapacitások összhanghiánya, ami számos ellentétet vezet: az egyik helyen nem kielégítő a termelőképeség, másutt viszont sok a szabad kapacitás a korszerű felszerelés gyarapodása folytán (pl. számos újonnan beszerzett NC gép kapacitását csak részben használják ki, miközben a már elavult, régi gépek másutt két-három váltásban dolgoznak);
- a nyers- és újratermelési anyagokkal való ellátás egyenetlensége;
- a munkaerő hiánya az egyik helyen, miközben másutt munkaerő-főlétszám alakul ki stb.

Mindennek következtében, bizonyos idő után, a felhalmozódott ellentmondások hatására az extenzív fejlődés egyre inkább *lelassul vagy teljesen megszűnik*, s tudatos ráhatással átalakul *intenzív fejlődéssé*. Ennek főbb jellemzői:

- az energia és nyersanyag ésszerű használata és fogyasztása;
- a megnövekedett létszámú foglalkoztatottak általános és szakmai képzettségének növelése;
- a kiépített termelő kapacitások javuló kihasználása;
- a tervezési és elemzési rendszer tökéletesítése, a munkaszervezetek irányításának korszerűsítése;
- a tudományos kutatómunka fellendülése; és
- az erőfeszítések tudatos összpontosítása a gazdálkodás és a fejlesztés hatékonyságának növelése érdekében.

Azt természetesen nem kell külön is hangsúlyoznunk, hogy a konkrét esetben, azaz Vajdaság gazdasági fejlődésében ez a két módszer nem *elkülönülten*, hanem *párhuzamosan* jelentkezik, az intenzív fejlődés jellemzőinek állandó és fokozatos erősödésével. Mindannak, ami az iparfejlesztésben történik, messzemenő hatása lesz az egész gazdaságra, s ilyenformán az ipar fejlődése rányomja bélyegét a tartomány teljes előrehaladására.

HOGYAN NOVELHETŐ A GAZDASÁGFEJLESZTÉS HATÉKONYSÁGA VAJDASÁGBAN

Tételes közellítés

A fejlesztéspolitikának mint a teljes egészet képező társadalmi-gazdasági politika összetevő részének az a feladata, hogy — a társadalmi szükségletek és a rendelkezésre álló erőforrások figyelembevételével — folyamatosan kijelölje a fejlődés legjobb lehetőségeit. A szelektálás alapvető mérése a fejlesztés hatékonysága. Az elért eredmények és a befek-

tetések arányát jelző hatékonyság fokát egy egész sor részmutató összevetése útján kapjuk meg, ezek ibonyodalmas kölcsönhatásai alapján.

$$\eta = \psi(\eta_{dr}, \eta_{\omega}, \eta_{e}, \eta_{\delta} \dots) = \varphi(\eta_{ek}, \eta_{t}, \eta_i, \eta_f, \eta_{\pi} \dots).$$

melyben:

- η_{dr} – a társadalmi újratermelés hatékonysága,
- η_{ω} – a szervezés hatékonysága,
- η_e – a nemzetközi munkamegosztás hatékonysága,
- η_{δ} – a szelektivitás hatékonysága,
- η_{ek} – a gazdasági hatékonyság,
- η_t – a technológiai hatékonyság,
- η_i – a beruházások hatékonysága
- η_f – a pénzügyi hatékonyság,
- η_{π} – a termelési hatékonyság.

A hatékonyságot tehát csak úgy növelhetjük, ha egy egész sor egymással összefüggő és kölcsönhatásban álló tényezőt javítunk, aminek eredményessége döntő módon meghatározza a teljes hatékonyság milyenségét és szintjét. A gazdaság, s ezen belül az ipar fejlesztésének hatékonyságát tehát Vajdaságban is csak úgy fokozhatjuk, ha szervezett munkát fejtünk ki a teljes hatékonyságot befolyásoló tényezők javítása érdekében.

A gazdasági és külön az ipari fejlesztés intenzitásának a következő időszakban döntő hatása lesz a társadalmi tenmek további növekedésére, a külgazdasági kapcsolatok, de különösen a kivitel erősödésére és minőségére, a foglalkoztatás növekedésére és más hasonlókra. Az iparfejlesztésre jelentékeny hatást fog gyakorolni a nemzetközi munkamegosztás azáltal, hogy az új gazdasági világrend eredményeként mennyiségileg és tartalmában is módosul a nemzetközi együttműködés. A nemzetközi árucseré tárgya fokozatosan áttevődik a szellemi szolgáltatások nyújtására és cseréjére. Erre az átszerveződésre, magától értetődően, nagy hatással lesz a hatékonyság és a versenyképesség. A kutatómunka és a fejlesztési funkciók bejáródottsága, a tudás és tapasztalat, amelyre a gazdasági szervezetek megszervezésében és irányításában teszünk szert az öngazgatási döntéshozatal feltételei között, a hatékonyság tényezőjévé, s ezáltal komparatív előnnyé válik. Ismeretes azonban, hogy egy-egy ilyen tényező nehezebben transzferálható mint a tőke, s ezért saját kádereink följeltesztésének ezen a téren elsőrendű jelentősége van.

Elemzéseink igazolják azt a hipotézist, hogy a gazdasági növekedés és a társadalmi előrehaladás legüdvösebb forrásai a technikai-technológiai fejlődés, a munka termelékenységének növekvő szintje és a hatékonyság fokozódása. A technológia transzferének és hatékonyságának jelentősége eközben állandóan növekszik, mégpedig az egységes jugoszláv piac keretein belül és a nemzetközi munkamegosztásban egyaránt. A ju-

goszláv — és a vajdasági — technológia transzferálásának egyre nagyobb lesz a jelentősége, ezért saját tapasztalataink alapján tovább kell bővítenünk az alternatív technológiák feldolgozásával, hozzáidomítva a fejlődő országok szükségleteihez és lehetőségeihez.

Az ipar szerkezeti változásainak hatékonysága nagymértékben függ a munka- és eszkoztársítás ütemétől és jellegétől, aminek célja a tenmelési és fejlesztési lehetőségek koordinált kiaknázása, területileg úgy elosztva, hogy biztosítsuk az arányos fejlődést.

A háttéripár és a „kisgazdaság” úgyszintén kihasználatlan lehetősége a hatékonyság növelésének. A külföldi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kisebb ipari szervezetek gyakran életképesebbek és alkalmasabbak a megújulásra, mert rugalmasabban tudnak igazodni a piac követelményeihez. A mi gazdaságunkból viszont épp ez a rugalmasság hiányzik, hogy idejében alkalmazkodni tudjon a piaci feltételek egyre mozgalmasabb változásaihoz.

Előrehaladásunk sarkalatos kérdése tehát továbbra is az marad — az öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyok további elmélyítése mellett —, hogy milyen mértékben növelhetjük hatékonyságunkat, s ezen belül a társadalmi munka termelékenységét. A hatékonyság fokozásában nagy jelentősége van az energiával, a nyers- és újratermelési anyagokkal való takarékoságnak, hiszen erőforrásaink korlátozottak, s várhatóan egyre drágábbak lesznek. Az árak emelkedése és a szállítóktól való függőség kiéleződése meghatározóan hat majd a másodlagos változásokra, és elkerülhetetlenné teszi a magas fokú alkalmazkodást az újonnan előállt körülményekhez.

A hatékonyság és Vajdaság iparpolitikája

Vajdaság további iparosításának szándéka megköveteli iparpolitikánk egyre világosabb megfogalmazását.

Az iparpolitika része a gazdaságpolitikának; feladata, hogy összehangolja a fejlesztési célkitűzéseket, s hogy a lehetséges rendszerbeli megoldásokkal létrehozza előfeltételeit a kitűzött célok valóra váltásának.

Az iparpolitika általános célkitűzései közé tartozik az ipari termelés további növelése, a munka termelékenységének fokozása és a gazdálkodás hatékonyságának erősítése a versenyképesség, s következésképpen a jövedelem növelése érdekében, továbbá a nagyobb foglalkoztatás feltételeinek megteremtése, a regionális fejlesztés, a szerkezeti hozzáidomulás a nemzetközi munkamegosztáshoz — s mindez azzal a céllal, hogy minél magasabb fokon kielégítsük a szükségleteket és megerősítsük a társult munka anyagi bázisát.

Tartományunk iparpolitikájának különleges céljai, illetve előfeltételei közé sorolhatnánk a következőket:

— az öngazgatású társulás folyamatainak serkentése, s ezzel párhuzamosan a háttéripár és a „kisgazdaság” fejlesztése;

— a fejlesztési-kutatási funkciók erősítése a szelektált programok megvalósításában, a szakosítás és a kooperáció előmozdításával a nemzetközi munkamegosztásban;

— a hatékonyság és versenyképesség fokozása a nemzetközi munkamegosztásba való nagyobb méretű és eredményesebb bekapcsolódás érdekében;

— a kivitelre szánt felszerelés, berendezések és termékek előállításának olyan mérvű pénzellátása, hogy növeljük a hazai ipar nemzetközi versenyképességét;

— a vezető, alkotóképes, magas képzettségű káderek folyamatos továbbképzése, felfokozottabban figyelembe véve a korszerű ipar ilyen irányú igényeit;

— a tudományos kutatómunka eredményeinek nagyobb mérvű transzferálása a tenyésztésbe, fokozottabb erőfeszítéseket téve a tudományos kutatómunkában az energetikai, a nyersanyag-ellátási és az új ipar (elektronika, mikroprocesszorok stb.) fejlesztési problémáinak megoldása végett és a hazai technológia fejlesztése érdekében.³⁹

Az iparpolitika kialakítása a társadalmi-gazdasági fejlesztéspolitika keretein belül összetett feladat. Ebben a munkában a tudományos kutatómunkával foglalkozóknak, a gazdasági szakembereknek és az öngazdálkodási struktúrák képviselőinek egyaránt részt kell venniük.

A fejlett ipari államokban már az 1930-as években megtörténtek az első kísérletek a koherens iparpolitikai koncepciók megfogalmazására. Ma már az OECD csaknem valamennyi tagországa szabatosan megfogalmazott, vagy legalábbis kereteiben meghatározott iparpolitika alapján fejlesztési saját gyártását.⁴⁰

A hatékonyság növelésének néhány lehetősége

Beruházások

A beruházások nyomán *extenzív fejlődés* alakul ki, ha csupán a termelés volumenét növeljük mindennemű minőségi változás nélkül, de *intenzív fejlődés* is létrejöhet, amennyiben a kapacitások bővítése összhangban áll a megváltoztatott technológiai folyamatokkal, tehát amikor az új kapacitás és felszerelés termelékenyebb a régivel. Az extenzív fejlődés szakaszában a kapacitások bővítésére irányuló befektetések ugyanakkor elősegítik a technikai-technológiai előrehaladást.

Úgy véljük azonban, hogy ezen a téren kizárólag *a hatékonyság növelése és a termékek minőségének javítása* jelentheti az igazi fejlődést. E tekintetben szem előtt tartjuk, hogy a másfajta beruházások (termékfejlesztési befektetések, kádereképzés, piacfejlesztés stb.) is kedvező hatással vannak a gazdaság növekedésére, s számottevően előmozdíthatják a hatékonyság fokozódását.

A beruházási tevékenység hatékonyságának növelése érdekében, kiváltképpen amikor intenzív fejlődésről van szó, meghatározott mércékre

van szükség a hatékonyság mérlegelése céljából, s meg kell szabni a minimális követelményeket is, mert csak így kerülhet sor szelektálásukra és társadalmi indokoltóságuk elismerésére. Ezekhez a mércékhez, amelyek egyúttal megállapodásos alapot nyújtanának a bankok ügyviteli politikájához, csakis öngazgatási módszerekkel juthatunk el. Az öngazgatási tervezés rendszerét és módszereit ily módon jól kiegészíthetnénk a hatékonyság világos, egyértelmű és gyakorlatilag jól alkalmazható mércéivel, ami megkönnyítené és minőségileg igényesebbé tenné a beruházási döntések meghozatalát. Ugyanez érvényes a szelektivitásra is: ez is nagyfontosságú tényezője a fejlesztés hatékonyságának.⁴¹

A jövőbeli fejlesztési stratégiában ezenfelül nagyobb súlyt kell fektetnünk a felhalmozás növelésére, ami többféle módon érhető el.

A beruházások hatékonyságának növelésére jó lehetőséget nyújt a kapacitások teljesebb kihasználása is, vagyis a meglévő alapeszközök átteresztő képességének fokozása. A termelési rendszer átteresztő képességét különféle műszaki és munkaszervezési intézkedésekkel, illetve változtatásokkal növelhetjük, amire a fémiparból szolgálunk példával:⁴²

- a termelés volumenének és szerkezetének módosítása,
- a termelőképeség hasznosítási fokának növelése,
- a technológia megváltoztatása,
- a kézi munka gépesítése,
- a szerszámok paramétereinek javítása,
- a meglévő gépek és berendezések korszerűsítése, a gépesítés fokának növelése,
- a megmunkálás pontossági és minőségi követelményeinek egyeztetése (az ún. „gazdaságos” minőség szintjéig),
- technológikus konstrukciók kidolgozása,
- a termelési rendszer kieséseinek csökkentése,
- a különféle szervezési intézkedések.

Kivitel

A kivitel növeléséhez vezethet:⁴³

— a *termékfejlesztés* erősítése a kiviteli áruválaszték gyarapítása céljából;

— a *megbízhatóság* növelése a minőség és a határidők betartása tekintetében, s a *korszerűség* elérése a termékek és a csomagolás formatervezésében;

— a termékek *állandó jelenléte* a külföldi piacon, nem pedig csak akkor, amikor árufeleslegünk, vagy devizahiányunk van;

— a *szervizműhelyek* megszervezése, s a gépek és berendezések tartalékalkatrészekkel való ellátása;

— a kiviteli irányvétel *tervezettsége* és állandósága, valamint intézkedések foganatosítása a kiviteli tervek teljesítése érdekében;

— a *marketing-koncepció* alkalmazása a külföldi piacon való fellépésben, annak minden elemével egyetemben (tekintélyszerzés, a vevők bizal-

mának elnyerése, a piaci információk biztosítása, tervezés, megvalósítás, ellenőrzés);

— az a törekvés, hogy a *árukivitel* mellett a *szolgáltatások*, a licen-cek, a know-how és egyéb szellemi termékek kiszállítását is lehetővé tegyünk (befektetési előtanulmányok, fejlesztési programok feldolgozása egyes országoknak, körzeteknek vagy cégeknek, kutatási szolgálatok, kiviteli marketing stb.);

— beruházási munkálatok végzése külföldön és *komplett berendezések* kiszállítása a mezőgazdaság, a vegyipar, az építőipar, a gépgyártás, a tanintézetek, az egészségügy stb. számára (mérnöki szolgáltatások elhelyezésével);

— *a közös beruházások*, amelyek leginkább az egyes technológiai eljárások teljes felszerelésének leszállításához kötődnek, s kiterjednek a pénzügyi együttműködésre is;

— együttes fellépés a *harmadik piacon*;

— egyéb formák: *a leasing*, *a mérnöki szolgáltatások* kivitele stb.

Ilyen alapokon újrafogalmazhatjuk egész kiviteli stratégiánkat, és kidolgozhatjuk a külfölddel való árucserre intenzív programját, főleg a fejlődő országok irányában, mert ezzel az energia- és nyersanyagellátás egész sor égető kérdése megoldható.

Jegyzetek

²⁸ A csillagok azt jelzik, hogy az adott ágazat szelektált programjai előnyt élveztek a fejlesztésben.

²⁹ Erich Schäfer: „Der Industriebetrieb — Industriebetriebslehre auf typologischer Grundlage.” Wesdeutscher Verlag. Köln und Oplagen, 1969., 101—114. old.

a) a *nyersanyagigényes* csoportba tartozik: a cigaretta, a margarin, a gépkocsi, a cipő, a készruha, a sajtolt szén, a kábelek és vezetékek gyártása, a hús és a színesfémek feldolgozása, a fűrésztelepek munkája, a kőolajszármazékok előállítása, a szerelvények készítése stb.

b) az *energiaigényes* ágazatok csoportja: alumíniumgyártás, vegyipari anyagok előállítása, kohók, üveg-, cement- és építőanyag-gyártás, továbbá a nemfémek ásványok feldolgozása, a forgácsolás nélküli megmunkálás stb.

c) a *munkaigényes* iparágak: öntödék, szerszám- és gépgyártás, finommechanika, látszeripar, bútorkészítés, cipő- és szövőipar, porcelángyártás, hangszer és játék előállítás, nyomdaipar, az egyedi és kis-sorozatú termelés stb.

³⁰ Yearbook of Industrial Statistics. Volume I — General Industrial Statistics. United Nations. New York, 1976. — számos országra vonatkozóan közli az ipar szerkezetét az energia- és nyersanyag-igényesség szempontjából. Az egyes országokra vonatkozó adatokat innen vettük át (össz gyáripar = 100):

ORSZÁG	IGÉNYESSÉG				
	Min. A	Mérsék. B	Közepes C	Nagy D	Maximális E
Dánia	40,1	9,8	17,4	21,6	11,1
Finnország	33,5	8,8	12,3	31,2	14,2
Magyarország	28,1	14,3	18,3	22,0	17,3
Német SZK	20,6	15,7	13,4	30,5	19,8
Japán	18,6	11,1	22,4	30,3	17,5
Jugoszlávia*	18,7	18,9	13,4	29,1	19,9
Vajdaság*	31,4	17,2	10,0	28,0	13,4

— fafeldolgozás, élelmiszer-, dohány-, ital-, bőr-, cipő- és nyomdaipar.

B — szövőipar, konfekció, bútóripár, finommechanika, gumiipar.

C — gép- és járműgyártás.

D — papír, villamos gépek, vegyipari készítmények, fémfeldolgozás.

E — üveggyártás, vaskohászat. kőolaj- és földgázfeldolgozás, cement- és építőanyaggyártás.

* — Kiszámítva a TSI-ben ilyen felosztás alapján. Az adatok 1979-re vonatkoznak.

³¹ A beruházások megvalósulása egybeesik a fizikai létrehozással, függetlenül a beruházási költségek fedezésének időpontjától.

³² Samoupravni društveno-ekonomski razvoj Jugoslavije 1974—1977. Az SZSI kiadványa. Belgrád, 1978. 86. l. Eszerint a gazdaság társadalmi szektorában az alapeszközök technikai szerkezete 1952-ben a következő volt: épületek — 65,3%, felszerelés — 33,7%, egyéb — 1%. Ezek az arányok 1975-re így módosultak: 51,5% — 46,3% — 2,2%, ami még mindig kedvezőtlen.

³³ Móra A.: Privredni razvoj Vojvodine od 1985. godine. A „Društveno-ekonomski razvoj Vojvodine” c. könyvből. 198—201. l.

³⁴ Ezt a kérdéskört külön tanulmányozni kellene, s megállapítani az alapvető összefüggéseket a gazdaság szerkezete és a termékek cserélése között. A Szerb SI 1978. évi kiadványa: „Samoupravni društveno-ekonomski razvoj Jugoslavije 1947—1977” a 116. oldalon megállapítja, hogy a masz-okban állandóan változik a termelési program, amit a változó piaci igények, de épp így az új technológiai eljárások és a korábbi nyersanyagok helyébe lépő újfajta anyagok egyaránt szükségesszerűvé tesznek. Eszerint 1976-ban egészében felhagytak a régi termékek 1,2%-ának előállításával, s újabb termékek meghonosításával az áru-féleségek száma 2%-kal emelkedett. Vajdaságra vonatkozóan nem rendelkezünk ilyen adatokkal. Nem ismerjük azoknak az „új” termékeknek a számát sem, amelyeket csupán az árak módosítása végett vettek nyilvántartásba, de voltaképpen nincs bennük semmi új. (Lásd a 37. jegyzetet is) T. Bandin „Razvojni procesi u privredni Vojvodine” c. művében, Szabadka, 1971., a 60. oldalon, valamint „Razvoj i razmeštaj industrijskog potencijala u SAP Vojvodini” c. munkájában (a „Društveno-ekonomski razvoj...” c. könyv 105. oldalán) a következőket írja: „... nagyon komoly, programba foglalt, tervszerű erőfeszítéseket kell tennünk avégett, hogy felhagyjunk a naggyázó, piaci-lag alacsonyán értékelt megmunkálással és anyagfeldolgozással. Ugyan-így fel kell gyorsítani az új termékek meghódítását, a hagyományos

készítmények gyártásának megszüntetését és az áruválaszték javítását”.

- ³⁵ A. F. Burns: „Production Trends in the U. S. Since 1970.” A National Bureau of Economic Research kiadványa. New York, 1950. (Idézve B. Gold szerint). Néhány főbb megállapítása:
— az új áruk piacra dobása korlátozza a korábbi hasonló árucikkek iránti keresletet;
— valamely ipari ágazat gyors expanziója a későbbi időszakban nagyon megnehezíti a szinten tartást;
— az egyik ágazat technikai-technológiai előrehaladása magával vonja a konkurens ágazatok lemaradását;
— az új termékek (vagy ágazatok) mindig vonzóak az addigi termékek (vagy ágazatok) erőforrásai számára, ami korlátozza további fejlődéseket stb.
- ³⁶ „Iparfejlesztés és iparpolitika”. Beszámoló a II. nemzetközi ipargazdasági konferenciáról. Budapest, 1980. 91—103. oldal.
- ³⁷ Az új termékek jegyzékét Vajdaságra vonatkozóan az 1979. évi Vajdasági Statisztikai Évkönyv, 103—107. oldala és a TSI: „Društveni i ekonomski razvoj SAP Vojvodine 1972—1976” c. kiadványa, 82. oldala alapján állítottuk össze.
- ³⁸ Jugoszláviára vonatkozóan kiszámítva a JSEK—80. 159. l., Vajdaságra vonatkozóan pedig a TSI 87. számú Közlönye, 13. oldala alapján.
- ³⁹ Josip Broz Tito elnök a JKSZ XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában megállapította: „... mi túlságosan is a külföldi technológiától függő termelést helyeztük előtérbe, s olyasmit is exportáltunk, amit mi egyszerűbben előállíthatnánk. Elhatároztuk, hogy többek közt emiatt is megváltoztatjuk termelésünk szerkezetét, de ezt a határozatunkat sokkal vontatottabban valósítjuk meg, mint ahogy behatároztuk és tennünk kellene. Ilyen szempontból gyökeres változásokra van szükség termelési és beruházási irányvételünkben. És elmaradhatatlanul szükség van a hazai technológia ösztönzésére és fejlesztésére is”. (Referat i završna reč Predsednika Tita na XI kongresu SKJ. A Komunist kiadványa, Belgrád, 1978. 39. oldal.)
- ⁴⁰ Az OECD-tagországainak iparpolitikájában — országonként eltérően — ilyen célkitűzésekkel találkozunk:
— a magas szintű technológiával rendelkező iparágak támogatása (atomenergia, űrtechnika, elektronika stb.);
— hazai erőforrásokból származó olcsó energia előállítása és az ehhez szükséges felszerelés gyártása (biomassza, biogáz, napenergia stb.);
— a munkaigényes ágazatok támogatása a foglalkoztatás növelése céljából (pl. szövőipar);
— olyan iparágak fejlesztése, amelyek megrendeléseikkel más ágazatokat is foglalkoztatnak (gépkocsigyártás és más hasonlók) stb.
Részletesebben lásd (1) „The Aims and Instruments of Industrial Policy. A Comparative Study”. OECD-kiadvány. Párizs, 1975. (2) Policies for Promoting Industrial Adaptation”. OECD-kiadvány. Párizs, 1976.
- ⁴¹ A szelektivitás által kifejezett fejlesztéspolitika, amely meghatározza a fejlesztési prioritásokat, része az általános társadalmi-gazdasági politikának. A szelekció által a rendelkezésre álló erőforrásokon alapuló fej-

lesztési szükségleteket részesítjük előnyben. (Figyelembe véve a nyersanyagellátási, káderbeli, pénzügyi stb. lehetőségeket.)

⁴² Móra A., Marić: „Povećanje propusne moći procesa rada bez novih ulaganja.” A Proizvodnja c. folyóirat 1981 márciusi száma, Belgrád. 28—32. old.

⁴³ Móra A. idézett műve. 608. old.

Rezime

Neki aspekti privrednog i industrijskog razvoja Vojvodine

II.

U ovom delu svojih istraživanja, autor se bavi problematikom strukturnih promena privrede Vojvodine i mogućnostima povećanja efikasnosti razvoja. Prikaz počinje strukturom društvenog proizvoda i promenama te strukture u pravcu povećanja učešća sekundarnog sektora i posebno industrije, u periodu između 1960—1980-e godine. Ukazuje se na znatan rast učešća industrije od 22,2% na 32,1%, kao i na uticaj takve promene na razvoj ukupne privrede i njene efikasnosti. Istovremeno je učešće poljoprivrede smanjeno sa 44,4% na 24,6%. Proces industrijalizacije, kao osnovna smernica ekonomske politike Pokrajine, je prema tome izrazit, što je posebno rezultat razvoja prehrambene, hemijske, tekstilne, metalno-prerađivačke, elektro-mašinske industrije i proizvoda finalnih proizvoda od drveta.

Autor ukazuje na sirovinsku, energetska i radnu intenzivnost industrijskih grana. Sirovinski intenzitet ima 47,5% a radni intenzitet 39,5% grana. Pri tome se vidi porast tih intenzivnosti u proteklom periodu, dok energetska intenzivnost opada.

U vezi sa strukturom industrije vidi se da učešće novih kapaciteta u investicijama, kao i učešće troškova građevinske izgradnje uveliko raste, dok učešće zamene i investicionog održavanja u znatnoj meri opada, u ukupnoj vrednosti investicija. Porast učešća novih kapaciteta pozitivno utiče — kaže autor — na podizanje nivoa savremenosti, opreme i tehnologije.

Razvoj je skopčan sa određenim procesom smanjivanja proizvoda i nove tehnike. Posebno se ističe formiranje „ERA” programa i računarom upravljanih alatnih mašina, kao i razvoj u oblasti hemizacije.

U pogledu strukture zaposlenosti, prikazuje se broj zaposlenih po oblastima, a posebno u industriji po granama. Rast zaposlenih u periodu 1970—1980. je 39%, u privredi 38% a u neprivredi 41%. U industriji je stopa rasta 150%.

Posebno se obrađuje uticaj industrijalizacije na efikasnost ukupnog razvoja privrede, te se konstatuje, da je industrija imala dominantan značaj na efikasniji razvoj privrede u celini.

Proučavajući karakteristike razvoja u celini, konstatovano je, da je protekli period bio period ekstenzivnog razvoja. Dalji ekstenzivni razvoj biće u narednom periodu usporen ili zaustavljen, jer dolazi intenzivna faza razvoja privrede, a posebno industrije. To će se postići putem racionalnije upotrebe energije i sirovina, boljeg korišćenja kapaciteta, usavršavanja planiranja i organizacije rada, intenziviranja poslovanja u celini.

Mogućnosti povećanja efikasnosti razvoja, posebno se obrađuju. Konstatuje se, da je povećanje efikasnosti, rezultat rada na poboljšanju faktora, koji utiču na efikasnost, te se ti faktori i prikazuju. Podvlači se, da su opšti ciljevi i ekonomske i posebno industrijske politike u povećanju ekonomičnosti i efikasnosti poslovanja uopšte, a naročito u podizanju produktivnosti rada. U specifičnim ciljevima ekonomske politike, skreće se pažnja, među ostalim i na unapređivanje razvoja prateće industrije i „male privrede“, jačanje razvojno-istraživačke delatnosti, povećanje konkurentne sposobnosti i dr.

Posebno se podvlači značaj investicija i izvoza za povećanje efikasnosti, te se skreće pažnja da je efikasnost, savremenost, selektivnost i dobra proučenost investicija, osnova za povećanje efikasnosti, putem porasta produktivnosti i akumulativnosti.

Ukazuje se na mogućnost povećanja izvoza putem poboljšanja kvaliteta, rokova isporuke, redovnog prisustva na inostranom tržištu, rada marketinga i drugih faktora, koji se nabrajaju.

Resumee

Einige Gesichtspunkte der wirtschaftlichen und industriellen Entwicklung von Vojvodina

II.

In diesem Teil seiner Untersuchungen, beschäftigt sich der Verfasser mit der Problematik der strukturellen Aenderungen der Wirtschaft von Vojvodina und mit den Möglichkeiten der Erhöhung der Effektivität der Entwicklung. Der Vortrag fängt mit der Struktur der Wirtschaft an, und mit den Aenderungen dieser Struktur, bezüglich der Zunahme der Beteiligung des zweiten Sektors und besonders der Industrie zwischen den Jahren 1960—1980. Es wird auf die bedeutende Erhöhung der Beteiligung der Industrie von 22,2% auf 32,1% hingewiesen, so wie auf die Winkung dieses Prozesses auf die Entwicklung der gesamten Wirtschaft und deren Effektivität. Gleichzeitig hat die Beteiligung der Landwirtschaft von 44,4% auf 24,6% abgenommen. Der Prozess der Industrialisation, als grundlegende Direktive der Wirtschaftspolitik unseres Gebiets ist also feststehend usw. als Ergebnis der Entwicklung der Nahrungsmittel-, Chemieschen, Textil, Metallverarbeitender, Elektro-maschinen und Holzverarbeitender Industrie.

Der Verfasser weist auf die Rohstoff; Energie und Arbeitsintensivität der Industrie, hin. Die Arbeitsintensität ist in 39,5% der Zweige vorhanden. Dabei kann man das Wachsen der Intensitäten feststellen, die Beteiligung der Energieintensiven Zweigen nimmt jedoch ab.

In Hinsicht der Industriestruktur sieht man, dass die Beteiligung von neuen Kapazitäten sowie der Baukosten, in den Investitionen stark zunehmen, die Kosten der Erhaltung und des Austausch der bestehenden Kapazitäten haben aber abnehmende Tendenz. Das wirkt — sagt der Verfasser — positiv auf die Modernisierung und Productivität der Geräte und der Technologie.

Die Entwicklung ist mit den Aenderungsprozess der Produkte verbunden. Es wird besonders die Formierung des „ERA“ Programms und die Erzeugung von Computer-gesteuerten Arbeitsmaschinen bemerkt.

In Hinsicht der Struktur der Beschäftigten, wird die Zahl der Wirtschaftszweigen vorgebracht. Wachstum der Beschäftigten in der Periode 1970—1980 ist 39%, in der Wirtschaft 38%, der Ausserwirtschaftlichen Organisationen 41% und in der Industrie 50%.

Die Wirkung der Industrialisation auf die Effektivität der ganzen Wirtschaft wird besonders bearbeitet und festgestellt dass die Industrie dominanten Einfluss auf die Effektivität der ganzen Wirtschaft gehabt hat.

Es wird festgestellt dass die bisherige Entwicklungsperiode, die Periode der extensiven Entwicklung war, das liquidiert werden muss, und es muss die intensive Periode, für die ganze Wirtschaft und besonders für die Industrie kommen. Das wird durch rationellen Gebrauch der Rohstoffe und Energie, bessere Ausnützung der Kapazitäten, Vervollkommung der Planung und Organisation und Erhöhung der Effektivität der Geschäftsführung überhaupt, erzielt.

Die Möglichkeiten des Wachstums der Effektivität, werden besonders bearbeitet. Die Zunahme der Effektivität ist das Ergebnis der Verbesserung aller Faktoren, die sie beeinflussen. Die grundlegende Ziele der Wirtschaftspolitik sind das Wachstum der Effektivität und der Produktivität der Arbeit. Zwischen den spezifischen Faktoren wird auch auf die Entwicklung der Forschung, auf das Wachstum der Konkurrenzfähigkeit und auf die Entwicklung der „kleinen Wirtschaft“ hingewiesen.

Die Bedeutung der Investitionen, sowie des Ausfuhrs wird besonders untersucht und auf die Effektivität, Selektivität, Zeitgemässigkeit der Investitionen, als Grundlage der Effektivität der Wirtschaft, durch die Erhöhung der Produktivität und Akkumulation, hingewiesen.

Es wird auf die Möglichkeiten des Wachstums des Ausfuhrs hingewiesen, durch die Verbesserung des Warenqualitäts, der pünktlichen Lieferung, des Beiseins auf den Auslandsmärkten, der Arbeit des Marketings usw.